

חחוויות חפתח לנקודות חכנה: על עוצמת ההשפעה החינוכית

מאת: **גד יאיר** (2006)

תל אביב: ספריית פועלים (272 עמודים)

אמיתי המנחם

התפיסה המקובלת של התהליך החינוכי טוענת שההשפעה החינוכית נבנית ומצטברת למסה קריטית משמעותית לאורך זמן. השקפתו של גד יאיר מאתגרת את ההנחה הזו וטוענת שלחוויות מפתח חינוכיות שמתרחשות בבת אחת בפעילות חד-פעמית בעלת עוררות פסיכולוגית רבה המלווה בהתלהבות, תחושת הארה, התחברות רגשית והתגלות, יש השפעה מעצבת לטווח ארוך במגוון תחומי חיים.

צוות המחקר בראשות של יאיר פגש למעלה מאלף מבוגרים ישראלים מכל רובדי החברה ושאל כל אחד מהם שאלה אחת פשוטה: "מהן החוויות החינוכיות הטובות ביותר שהיו לך בחיים?"

להפתעת החוקרים, התקשו רבים מהנבדקים להשיב על כך ברגע הראשון, בתואנה שאינם זוכרים חוויות חינוכיות טובות. אך בהרהור שני הצליחו רובם לספר על שלוש חוויות כאלה. בהמשך ביקשו החוקרים להצביע על החוויה הבולטת מתוך השלוש וגם להעריכה על פי סולמות מדידה השוואתיים. השיחות תועדו ונותחו באמצעות מאגר נתונים ממוחשב.

המחקר חשף חמישה אפיונים עיקריים של החוויות שסופרו:

1. על מנת להבין את סיפור החיים של המרואיינים די היה להתמקד במספר קטן של חוויות מפתח שהיוו נקודות מפנה משמעותיות במהלך חייהם.
2. במקרים רבים די היה בפעולה חינוכית בודדת וקצרת זמן כדי ליצור חויית מפתח ולעתים אף חוויה מכריעה – מעין "מפץ גדול" של הארה או התגלות – שאפשרה לאנשים לבחור לעצמם מסלול עתידי ולעצבו על פי דרכם.
3. חוויות המפתח השפיעו בתחומים רבים שמעבר להשפעות החינוכיות – על ערכים, תחומי לימוד, צורת חשיבה והשקפת עולם.
4. לחריטת חוויות המפתח בזהויות המרואיינים היו אחראים שלושה מנגנונים פסיכולוגיים.
5. החוויות האלה התרחשו גם במסגרות חיים שונות: משפחה, צבא, עבודה ומסגרות חינוך בלתי פורמליות.

שלושת הפרקים המרכיבים את חלקו הראשון של הספר מציגים ליבה תאורטית של מאפייני חוויות המפתח בהשוואה להשפעות חינוכיות מצטברות ובמובחן מהן. חוויות המפתח נחוות ומעובדות כחוויות נחקקות, היוצרות חוקים ותבניות חיקוי

לעתיד, ולמעשה הן הופכות לחוויות זהותיות. הפרקים האלה מפרטים באופן נרחב ומרתק את המנגנונים השונים הפעילים בתהליך החקיקה הזה, על רבדיו, אופן עיצובו, עומקו וההיקף הנרחב של השפעתו.

בליבה התאורטית של הספר מתקיים גם דיון משווה לדגם המצטבר, ומסקנת החוקרים היא שראוי להתייחס לשני הדגמים בהבנה ובניתוח של השפעות חינוכיות.

הדגם התאורטי של חוויות המפתח בנוי משלושה רכיבים:

פעילות – שמתאפיינת בין היתר על ידי בחירה, אתגר, חקירה אישית, אותנטיות, רלוונטיות ודרישת כישורים.

חוויה – שיש בה יסוד רגשי, יסוד הכרתי-שכלי ותחושה של גילוי עצמי-זהותי.
תוצאות והשפעות ארוכות טווח – אלו נחלקות לארבעה סוגים: מעשיות – הנוגעות להשכלה ותעסוקה, אישיותיות – סביב אופי והשקפת עולם, ערכיות – שרלוונטיות למוסר ולאמונה והתנהגותיות – שעניינן אורחות חיים.

חלקו השני של הספר מפרט ומדגים חוויות מפתח שהתרחשו בזירות התנסות שונות של הנחקרים. חלק זה הוא חלקו העיקרי של הספר, והוא שופע דוגמאות על השפעתם של משפטי מפתח ואתגרים, תכנים ושיטות של מורים יוצאי דופן בהתנהלותם ויחסם האישי ושל מגוון דמויות שהיו לנחקרים דגמים של מצוינות וחקיו. פרקים אלה בספר הם חיים ומלהיבים, מעוררי זיכרונות וחוויות, מרתקים בשיטת החקירה ומגרים לבדיקה עצמית.

המחברים תיעדו 3045 חוויות מפתח חיוביות של נחקריהם, מתוכן למעלה **משליש(!)** (1186) במסגרות החינוך הפורמליות – בית הספר היסודי, חטיבת הביניים והתיכון, ורק 258 הן חוויות מחיי המשפחה. שאר החוויות נחלקו בין המסגרות הבאות: גן ילדים (28), חברים (84), תנועות נוער (117), מקום עבודה (200), צבא ושנת שירות (294), אוניברסיטה ומכללות (352) ומסגרות בלתי פורמליות (526).

אלו נתונים מאלפים על מרכזיותו של החינוך הפורמלי בעיצוב חוויות הזהות. ניתוח הנתונים הצביע על שורה של מאפייני תוכן ושיטות הפעלה של חוויות המפתח **החיוביות** במערכות החינוך:

הוראה אותנטית; יצירת רלוונטיות בהוראה; הצבת אתגרים בהוראה; מתן פומבי ללמידה; הופעה מתגמלת בפני קהל; הוראה באמצעות ניסוי וחקירה; דרישה של מגוון כישורים ומיומנויות למידה; מתן אפשרויות בחירה; יצירת תחרויות לימודיות; יצירת הפתעות בהוראה; למידה מחוץ לכיתה; מורים יוצאי דופן ויחס אישי בבית הספר.

ואולם כאשר נבחנו המרכיבים האלה של החוויות החיוביות למול דרך ההוראה הנהוגה בבתי הספר, התברר שמאפייניהן רחוקים **מרחק רב מאוד** מתרבות החינוך המקובלת והשגרתית. למעשה הן קורות **למרות** הנורמות החינוכיות הנהוגות,

שמכוונות לפיקוח, לסטנדרטיזציה וליצירת מערכות בקרה ומבחנים, ובניגוד לנורמות אלו. במילים אחרות, על פי הנחקרים, דווקא דרכי הוראה **החורגות** מהנורמה הן **המתגמלות** ביותר.

ממצא זה הוא כתמונת ראי משלימה לדיווחי נבדקיה של ארואס (2004) על ריבוי חוויות **שליליות** במערכת החינוך ועל בולטותן. ההתרשמות היא אם כן, שהתרבות הנוכחית מייצרת התנסויות שליליות, והחיוביות הן יוצאות הדופן!

בחלקו השלישי של הספר עוסק המחבר בפרדוקס שקיים לתפיסתו בין חוויות המפתח, שהן לדעתו מקריות ולעתים חד-פעמיות, לבין היותן נקודות מפנה זהותיות בעלות השפעה מעצבת ורחבת היקף.

בנקודה זו, ארשה לעצמי לחרוג משגרת סקירת הספר ולהאיר את הדברים ממבט שונה מעט מתפיסתו של המחבר.

דבריי נוגעים לתפיסת החוויות כאמתיות, מקריות וחד-פעמיות (המנחם, 2004). הספרות המקצועית והעבודה הקלינית שעוסקת בזיכרונות מוקדמים כאירועי מפתח חד-פעמיים בעלי השפעה מעצבת, מצביעה על הדברים הבאים:

1. חוויית המפתח היא לעתים נרטיב מסכם ותמציתי של חוויות רבות, ולא אירוע בודד. הנרטיב נוצר לצרכים פסיכולוגיים.
2. חוויית המפתח אינה מייצגת בהכרח שחזור היסטורי-אמתי, אלא נרטיב זהותי-אישי.
3. לא ניתן לסמוך על הגיל המוזכר בחוויית המפתח, וההתרחשות, אם קרתה, אירעה לא פעם בגיל אחר.
4. למרות כל אלה, נוכחותו המעצבת של האירוע היא רחבת השפעה.

אדגים את הדברים. לופטוס מצטטת זיכרון מוקדם של פיאזיה, המובא על ידו כעדות לכך שאנשים נוטים לפעמים להאמין כי הם שמעו וראו דברים שמעולם לא התרחשו. וכך כותב פיאזיה (לופטוס, 1982, עמ' 120–121):

אחד המאורעות הראשונים השמורים בזיכרוני, לו אכן התרחש במציאות, אירע בשנה השנייה לחיי.

גם כיום אני עדיין מסוגל לראות לנגד עיני בבהירות רבה את הסצנה הבאה, שהייתה לגבי זיכרון ילדות עד הגיעי לגיל חמש עשרה לערך. היה זה בזמן הטיול היומי שלי עם האומנת בשדרות שאנו-אליזה, ואני הייתי ישוב בעגלת הטיול, כשלפתע מישהו ניסה לחטוף אותי. החוטף התקשה להוציאני מן העגלה כיוון שהייתי קשור בחגורה, והאומנת נאבקה עמו באומץ רב. גם עתה אני מסוגל לראות מול עיני את פניה השרוטות. לאחר מכן החלו אנשים להתקהל סביב העגלה, והופיע שוטר לבוש אדרת קצרה שהחזיק בידו אלה לבנה. החוטף נמלט. רישומו של מאורע זה לא פג מזיכרוני, ואני זוכר אפילו את מקום ההתרחשות – על יד תחנת הרכבת התחתית. כשהייתי בן חמש עשרה לערך קיבלו הורי מכתב

מהאומנת שטיפלה בי בעבר ובו סיפרה כי הצטרפה לצבא הישע. בהזדמנות זו היא התוודתה על מעשיה בעבר והחזירה את השעון שקיבלה מהורי לאות הוקרה על התנהגותה במקרה זה. היא הודתה שכל הסיפור היה פרי דמיונה בלבד, ואת השריטות עשתה במו ידיה. אני, אפוא, שמעתי כנראה את הסיפור מהורי בהיותי ילד, ושיבצתי אותו כזיכרון חזותי בתוך מסכת חיי בעבר.

פיאזיה מניח, אם כן, ששמע את הזיכרון כסיפור הצלה אמיץ ורב תושייה, ושיבצו בתוך מסכת חייו, תוך שהוא מציין את הבהירות החזותית הרבה של ההתרחשות, פרטיה, מקומה ורישומה העז. ייתכן אמנם שהזיכרון "נשתל" על ידי הוריו של פיאזיה, אולם גם ייתכן שהוא נוצר על ידו באופן השלכתי כהתרחשות דרמטית, במטרה לתאר בצבעים עזים את דמותה של האומנת שהופנמה כדמות מיטיבה, ואת גודל דאגתה לו, ברגעי שגרה (הטיול היומי) כמו גם במצבי חירום וסכנה.

הממד הדרמטי של הזיכרון מסיט אולי באופן טבעי את תשומת הלב שלנו אל העובדות ואל חיפוש האמת (כפי שקורה בזיכרונות דרמטיים וטראומטיים), אך בה בעת הוא עלול לטשטש את חיפושנו הפסיכולוגי אחר **סיפור האישיות וצרכיה, שהם הם המכתיבים את האופן שבו ייבנו הזיכרון, תכניו ועמידותו לאורך זמן.** פיאזיה עצמו אומר שהוא מסוגל לראות גם כיום את הסצנה כאילו קרתה, והעובדה שלא קרתה לא גרמה למחיקתה או לשינויה. תמונת הזיכרון גילתה עמידות נפשית למרות הפרכתה העובדתית.

אני מציע אפוא לראות את חוויית המפתח לא כאירוע היסטורי מעצב זהות, אלא כתיאור **הזהות עצמה** – תמונה, מטפורה סיפורית (שיתכן שהיא אמת וייתכן שלא), שנבנתה על ידי האדם כדי לספר על עצמו.

בהמשך הפרק, דן יאיר בקשר מטושטש הגבולות שבין למידה וזהות, ומרחיב את דיונו אל החינוך כהרפתקת זהות. הוא מאיר את עינינו שלמידה וזהות קשורות זו בזו, והרגע המשמעותי מתרחש כאשר הלמידה נוגעת בזהות. חוויות המפתח משנות את האדם היודע והלומד לא פחות משהן משנות את מה שהוא יודע ולומד.

בהקשר זה, יאיר ער לפולמוס שקיים בין תפיסת החינוך כתבנית, מובנה ומאורגן לפרטיו כביטוי לגישה שמציבה במרכז את המדינה והחברה ורואה בחינוך מכשיר חברתי ראשון במעלה לעיצוב כוחן, לבין התפיסה החינוכית הרואה את האדם במרכז (יאיר, 2007).

לפי התפיסה התבניתית, היחידים הם פונקצייה של החברה שהם גדלים בתוכה, ולפיכך יש לשים דגש על טובת החברה, כי טובה כללית זו תוביל לטובתם של הפרטים. לכן על המדינה ליטול אחריות ולכפות על אזרחיה את חינוכם – במובן של טיב החינוך, תכניו ושיטותיו. תפיסה זו אינה מכירה בשונות בין לומדים ומכוונת לליבה משותפת, דרך תקנים והאחדת הישגים.

בניגוד קוטבי לגישה זו קיים החינוך הפתוח, המתיר לכל תלמיד לבחור מה לעשות, מתי ואיך. תפיסת האדם במרכז, אומר יאיר (2007), מתמקדת במיצוי הפוטנציאל של הפרט תוך התאמת הסביבה החינוכית לצרכיו ולאפיוניו, בהיותו יצור חד-פעמי. החינוך אינו יכול לפעול באמצעות "הכתבה" מבחוץ, ועליו להתבסס על מתן חופש לצמיחה ייחודית ולהכרה בשונות. זהו דגם המאפשר לכל לומד את הדרך המתאימה לו.

יאיר אומר שדגם חוויות המפתח ניצב לכאורה בתווך בין שתי הגישות האלה, אך למעשה הוא מצוי מחוץ לציר הניגוד ביניהן. לתפיסתו, זהו דגם שלישי שעומד בזכות עצמו ואינו מיצוע בין השנים.

שלוש תמות לדגם זה: **יחס אישי ואוטנטיות, אתגור הזהות והצבת יעדים משמעותיים**; לאמור – זהו חינוך שיש בו חופש, אוטונומיה ובחירה, וכאשר הוא מפגיש את הסגולות האישיות של הלומדים עם משימות ויעדים אוטנטיים ורלוונטיים, נוצרת הרפתקה מאתגרת זהות. זהו "דגם שאינו בא רק מתוכו של הלומד, ולבטח שלא רק מחוצה לו" (יאיר, 2007, עמ' 256 [ההדגשה שלי]), אלא הוא מרחב חינוך שלישי, מרחב ביניים פנימי-חיצוני: הלומד לש את חומר הלימוד, יוצר ומעבד אותו באופן ייחודי לו, ובמובן זה חומר הלימוד הוא אובייקט פנימי וסובייקטיבי; ואולם הוא בעצם מובא ללומד מחוצה לו, ולכן הוא גם אובייקט חיצוני ואובייקטיבי. הלמידה כהרפתקת זהות מתרחשת בתחום השלישי, תחום הביניים הפנימי-חיצוני. אומר הפסיכואנליטיקן ויניקוט (1971, עמ' 47):

תחום ביניים זה של החוויה, שאין מציגים לו אתגר ביחס לשייכותו למציאות פנימית או חיצונית [משותפת], מהווה את חלק הארי מחוויית [התינוק] וכל החיים נשמר תחום זה בחוויה העזה השייכת לאמנויות, לדת, לחיים עתירי דמיון, וכן לעבודה מדעית, יוצרת. זהו תחום ביניים הכרחי להתפתחות האישיות, ללמידה, ליצירה, לאוטנטיות, לעיצוב עצמי אמתי הנאמן לעצמו ומסתגל לסביבתו וכלליה, ולא עצמי מזויף, מרצה, וכנוע לחוקים חיצוניים.

מרחב הביניים הוויניקוטיאני הזה הוא מרחב של משחק, של בריאה, של **יצירת הזהות** (שהיא בסיסית ומהותית הרבה יותר מאתגור הזהות שעליה מדבר יאיר). הדגם החינוכי, גישת הלמידה, שמציג יאיר בספרו, הוא דגם **יוצר זהות** ברוח החשיבה הוויניקוטיאנית.

נתוני מחקר, מסקנותיו והמלצותיו באשר לדגם השלישי ראויים לבחינה, לאימוץ וליישום במערכת החינוך. הם משתלבים יפה ברעיונותיה של קיני (2006) על בית הספר כארגון לומד ועל קהילות למידה.

לסיכום – ספרו של יאיר הוא ספר רהוט, רענן ומאתגר, ולמיטב הכרתי, הוא נכון מבחינת תפיסותיו והצעותיו החינוכיות והאישיותיות. מומלץ בחום.

מקורות

- ארואס, א' (2004). החשיבות הפסיכודינמית והחינוכית של זיכרונות מבית הספר. **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית**, 20, 33–57.
- המנחם, א' (2004). זיכרונות ילדות מוקדמים – נרטיב סוביקטיבי בתהליך קבוצתי. **שיחות**, 174–182 (2).
- ויניקוט, ד', ה' (1971). **משחק ומציאות**. תל אביב: עם עובד.
- יאיר, ג' (2007). קבוצת ון-ליר בנייר עמדה מיוחד לקראת רפורמה בבחינות הבגרות. **החינוך**, פא(7), 60–63.
- קיני, ש' (2006). **חשיבה אקולוגית: גישה חדשה לשינוי חינוכי**. תל אביב: מכון מופ"ת והוצאת כליל.
- לופטוס, א' (1982). **חקר הזיכרון**. תל אביב: אור-עם.

פרסום חדש

סוגיות בטיפול בתחום ההתמכרויות

היחידה לטיפול בנפגעי אלכוהול והימורים בעמותת "אפשר" ועמה השירות להתמכרויות במשרד הרווחה והרשות הלאומית למלחמה בסמים ואלכוהול מציעים לכם חוברת מיוחדת, המסכמת את יום העיון השנתי של היחידה לשנת 2007. יום עיון זה התמקד בנושא: "סוגיות בטיפול התחום ההתמכרויות".

דברי פתיחה וברכות

עו"ס איריס מורדקוביץ, מנהלת השירות להתמכרויות, משרד הרווחה; **מר חיים מסינג**, מנכ"ל הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול; **מר שמואל דגן**, יו"ר עמותת "אפשר"

רב שיח – "מזעור נזקים כמטרה או כברירת מחדל"

עו"ס אורית נאור, עמותת "אפשר" (מנחה); **ד"ר חיים מהל**, הרשות הלאומית למלחמה בסמים ואלכוהול; **עו"ס שבתאי לויט**, משרד הבריאות; **ד"ר נתי רונאל**, אוניברסיטת בר-אילן; **ד"ר לב אברבוך**, עמותת "אפשר"; **נצ"מ סוזי בן ברוך**, משטרת ישראל; **גב' גליה שחם**, משרד החינוך

רב שיח – "גבולות בטיפול – מחיבוק ועד להטרדה מינית"

עו"ס מרינה שדה, משרד הרווחה (מנחה); **מר דוד בנאי**, פסיכולוג קליני; **עו"ד הדס צ'ופקוב**, יועצת הוועדה לאתיקה מקצועית של איגוד העו"ס; **עו"ס אלי ירום**, עמותת "אפשר"; **איתני מנדל**, "מגע יד" – חברת הפקה לאירועים אלטרנטיביים

רב שיח – "הגנת הפרט מול הגנת הרבים"

עו"ס נחום מיכאלי, עמותת "אפשר" (מנחה); **גב' פאר-לי שחר**, קול ישראל; **פרופ' יוסף ריבק**, המכון הרפואי לבטיחות בדרכים, משרד הבריאות; **עו"ס יוסי אבניר**, עמותת "אפשר"; **גב' עינת גרימברג**, עמותת "אור ירוק"; **עו"ס בתיה פנחסי**, אוניברסיטת תל אביב

ניתן להזמין את החוברת במחיר מיוחד של 30 ש"ח (כולל הוצאות משלוח)

להזמנות – נא לפנות למשרדי העמותה 03-6733228

efsharrg@netvision.net.il